

МАРИНА СПАСОВСКА

БАЛКАНСКИОТ ТИП НА ИДНОТО ВРЕМЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

811.163.3'366.584

811.18'366.584

Македонскиот јазик се смета за еден од словенските јазици чија граматичка структура подлежи на голем број лексички и граматички промени, настанати како резултат на неговиот непосреден контакт со балканските несловенски јазици. Токму со ваквата структура тој сè повеќе се оддалечува од своето матично семејство и му се приближува на балканското јазично семејство. Иако албанскиот јазик ѝ припаѓа на романската група јазици, заедно со македонскиот јазик и со другите јазици кои го сочинуваат балканскиот јазичен сојуз опстојува на еден простор каде што низ текот на времето се одвивале јазични вкрстувања кои довеле до голем број заеднички лингвистички појави. Меѓу низата такви појави е и образувањето на идното време со формите на глаголот „volere“ (сака) во скаменета форма и основниот глагол во конјунктив, односно субјунктив, појава или феномен којашто го привлекува вниманието на многумина лингвисти кои се обиделе да го анализираат. Станува збор за балканска иновација која се вгнездува и заживува во глаголските системи на сите балкански јазици. Во овој труд им посветуваме внимание токму на ваквите форми на идното време во македонскиот и во албанскиот јазик, посочувајќи ги начините на нивното образување и нивното семантичко толкување, без да се осврнеме на останатите балкански јазици.

Идното време во македонскиот литературен јазик е аналитичка глаголска форма којашто се образува со честичката *ќе* и со сегашно време од глаголот што се менува. Како што посочува Конески (Конески, 1967: 204-205), „партикулата *ќе* е остаток од 3 л. едн. сег. време од помошниот глагол *Q't'i*, што порано образувал футур во составот на инфинитивот“.¹ Ваквата употреба на помошниот глагол *hQ't'i* е добиена токму под влијание на балканските несловенски јазици. Имено, во сите нив футурот се образувал на ист начин, при што скратената форма на глаголот „volere“ (сака) го означува третото лице во презент и всушност претставува морфолошки знак за идност. И албанскиот тип на идното време се образува на сличен начин, односно, како што посочува Демирај (Demiraj, 195) „eardhmja e formuar me pjesëzën e ngurosor foljore *do* (nga folja *dua*) dikur ka qenë përdorur si një future volitiv, që shprehte dëshirën e kryefjalës për kryerjen e një veprimi në kohën e ardhme.“² Секако дека развојот на петрифицираната честичка за образување идност минал низ неколку фазај сите балкански јазици, вклучувајќи ги и македонскиот и албанскиот јазик.

¹За добивањето на честичката *ќе*, Конески објаснува во *Историјата на македонскиот јазик* (1967: 204-205): *χοΨΤΕΤЪ*, во скратена форма за 3 л. *итет* се извршила замена на групата *ит* со *ќ*. Обликот *ќе* се добил од *кет* со губење на наставката *-т*. (1716 г.)

²Идното време образувано од скаменетата честичка *do* (од глаголот *dua*) некогаш се употребува како футур кој ја изразува желбата на говорителот да се изврши дејството во иднина..

Глаголите што влегуваат во составот на идното време во македонскиот јазик можат да бидат и од свршен и од несвршен вид (*ке играм, ќе одам, ќе изедам, ќе направам...*).

Во современиот албански јазик опстојуваат два типа идно време или *kohacardhme*. Првиот тип е подоминантен и се образува со честичката *doi* безлична форма на сегашното време во субјунктив, или *mënyralidhore (do të shkruj, do të hap)*.

Во албанските граматика сепосочува дека во албанскиот народен говор, како и во поезијата, во функција на идното време се среќава и формата *doshkoj, dorupnoj, doha*. Во врска со ова, Асенова (Асенова, 1989: 163), правејќи историски преглед на формите на идното време во албанскиот јазик, заклучува дека „формите *do të bëjë do bëj*са напълно идентични – не се различаваат нито по архаичност (както в български *ще да пиша* и *ще пиша*), нито по модалност, нито се карактеризират с диалектно локализиране“ и дека, всушност, формата *do bëj* „е свойствена на народната реч“.

За ваквите форми на идното време пишува и Џаферрај (Xhaferriaj, 2012: 77), којшто вели дека во говорниот албански јазик постои тенденција честичката *të*да не се користи во структурата на идното време, но авторката посочува и неколку примери кои ги издвојува од албанскиот печат, така што со тоа потврдува дека ваквата конструкција, покрај во говорената, се среќава и во пишуваната форма на албанскиот јазик. Во продолжение наведуваме само два такви примера:¹

- *Do rishikojmë hartë e vlerëssë tokes.* (Gazeta Shekulli, 15.10.2009)
- *Do vdes bashkë me djalin invalid brenda shtëpisë.* (Gazeta Shekulli, 4.2.2007)

Дека вакви примери можат да се сретнат и во албанската уметничка литература се покажа и во нашиот случај, бидејќи во корпусот примери ексцерпирани од романите напишани на албански јазик² најдовме еден пример во којшто е испуштена честичката *të*во идното време. Овој пример на македонски јазик е преведен со идно прекажано време, но нас тука нè интересира формата на идното време во албанскиот пример, односно фактот дека истата е употребена без честичката *të*.³

- *Thonë se do mbarojë së shpejti – tha ai.* (ИК 96)
- *Велат, набрзу ќе завршила, - рече тој.* (ИК 93)

Примери со употреба на идното време без честичката *të*пронајдовме и ние вонекон дневни весници, со што се потврдува констатацијата дека ваквите примерисе сè позастапени во албанскиот дневен печат. Во продолжение посочуваме само еден ваков пример⁴, којшто го преведовме на македонски јазик:

- *Prandajështë i rëndësishëmprocesi i integritimeve euro-atlantike, jo se aty do gjejme parajsën, porpërfundimisht do e kemi më mire sot.* (Koha, 9.3.2015г.).
- *Затоа е важенпроцесотнаевро-атлантскитеинтеграции, недека таму ќе го најдеме рајот, тукуво целост ќе имаме подоброденес.*

Со идното време и во македонскиот и во албанскиот јазик се искажува дејство кое ќе се случи по моментот на зборувањето.

Формите на идното време честопати се јавуваат во транспозиција. Во една од своите транспозициски употреби, тоа се користи и за да означи некој минат момент.

¹Примерите се земени од докторската дисертација на Мирела Џаферрај(в. Mirela Xhaferriaj „Paralelizma në strukturën gramatikore të shqipes dhe të greqishtes (sistemi foljor)“,Tiranë, 2012

²Се работи за романите: Ismail Kadare,*Gjenerali i ushtrisë së vdekur*, Rilindja, Prishtinë, 1990 и Luan Starova, *Librat e babait*,„Flaka“, Shkup, 1995

³Ваквите примери се сè почести во албанскиот јазик, особено во дневниот печат.

⁴Бидејќи, сепак, ваквите примери не се предмет на наша анализа, односно со нив не се искажува минато дејство

Во врска со оваа негова употреба, Конески (Конески 1967а: 489) посочува дека „идно време може понекогаш да се употреби место минато, ако имаме извесно такво психолошко пренесување што едно стварно минато дејство го гледаме во очекување, во претполагање - воопшто во идноста“, при што наведува примери од типот: *Најпосле им се родило едно машко дете, и на треќата вечер ќе го донесе Господ еден стар човек...* Усикова, пак, (Усикова, 2008: 109) истакнува дека „идното време од глаголи од свршен вид (а понекогаш и од несвршени по вид) мошне често се јавува во транспозиција, во т.н. значење на идно историско, заедно со сегашното историско од несвршен вид, означувајќи минати дејства“.

За илустрација на она што го кажавме, ќе посочиме примери во кои идното време е употребено наместо минато:

- *Слегов во визбата каде што требааше да останеме за време на бомбардирањето. Кога таму што ќе видам, црна јас, бомба, бомба паднала во визбата.* (ЛС 96)
- *Zbrita në podrum, ku duheshte të mbetemi gjatë bombardimit. Dhe ç'të shikoj, e zeza unë, një bombë kishterënë në bodrum...* (LS 58)
- *Откако се смири, погледнав во визбата. Што ќе видам! Пекол!* (ЛС 96)
- *Si u qetësova, e vëreja bodrumin rreth e qark. Ç'të shoh! Ferr!* (LS 58)
- *Подоцна, кога ќе го открие пријателот на неговиот живот, К. К., овој еднаш ќе му ја открие истата илузија што ја имал во Париз.* (ЛС 157)
- *Më vonë, kur do ta gjejë mikun e jetës së tij, zotëri K. K., ky me një rast do t'ia zbulojë të njejtin iluzion që ka pasur për Parisin.* (LS 124)

Од примерите можеме да забележиме дека првиот и вториот пример се преведени со албанскиот субјунктив, односно со форма на mënyralidhore, додека пак последниот пример е соодветно преведен, со што се покажува дека имаме иста употреба на ова време и во албанскиот јазик. Сепак, ваквите примери се поретки во албанскиот јазик, барем што се однесува до материјалот што го обработувавме.

Во врска со идното време во македонскиот јазик, важно е да се напомене неговата употреба со адмиративно значење, односно, како што посочува Верижникова (Веригникова, 2012: 104), „формите за идно време во транспозитивна употреба можат да изразуваат неочекувани за говорникот минати дејства“. Авторката вели дека во таква употреба почесто се среќаваат глаголите *види* и *чуе*, и дека таквите изрази имаат скоро фразеологизирана употреба, бидејќи се користат скаменетите форми „што ќе видам и што ќе чујам“. Од примерите што ги наведовме погоре, првите две реченици на македонски јазик ја илустрираат токму ваквата употреба на идното време.¹

Во продолжение на текстот посочуваме и такви примери во кои немаме иста употреба на времињата во двата јазика, односно примерите на албански јазик се преведени со имперфект:

- *Во тие денови не едно од децата туку ќе се штрекне среде ноќ, туку ќе скокне од креветот, зар мислите се виѓаваше во каква жалосна состојба се наоѓа...* (ЖЧ 48)
- *Në ato ditë jo një nga fëmijët këcente nga gjumi në mes të natës, nga shtrati, po a mendoni se shihej se në çfarë gjendje të keqe gjindet...* (ZHÇ 44)
- *Понекогаш тој не си веруваше и на сопствените очи... ќе влезе во клозетите, ќе ги отвори шифонерите, ќе сурне под креветите, насекаде, насекаде.* (ЖЧ 72)

¹И во двата примера е употребена формата *што ќе видам* (семантичкото значење на овој израз би било = се изненадив од тоа што го видов; не очекував да го видам тоа).

- *Disa herë ai nuk u besonte as syve të veta... hynte në nevojtoret, i hapte dollapët, shihte nën shtretërit, kado, kado.* (ZHÇ 65)

Конески (Конески, 1967а: 489) ја истакнува честата употреба на идното време за искажување дејства што се повторуваат „по некоја последователност или по некој обичај“. Разгледувајќи ги хабитуалните ќе-конструкции во македонскиот јазик, Пановска-Димкова (Пановска-Димкова, 2007: 242) посочува дека „со хабитуалното идно време се претставуваат низа настани што се случуваат по определен редослед во отворен интервал“ и дека „развивањето на хабитуалното значење на идното време од перфективи, се должи пред сè на губењето на перфективниот презент во македонскиот јазик...“.

Во продолжение посочуваме примери во кои идното време е употребено со повторливо, итеративно значење, но во минатото:

- *Така ни течеше тогаш животот: ќе го призакопаш мртвиот, ќе му забучаш над глава крст од две гранки, ќе се помолиш.* (CJ 93)
- *Ashtu ishte jeta në ato kohëra. Do ta mbulosh të vdekurin me dhe, do t'i ngulish te koka një kriq prej dy shkopinjsh, do të lutesh.* (SJ 82)

Со идното време во следниве примери (и во оригиналот на македонски и во преводот на албански јазик) се искажува постериорност во однос на некој минат момент:

- *Проклет да бидам, ако тоа потраеше уште еден миг -чиневќе умрам, ќе ми препукне срцето.* (ЖЧ 12)
- *Qofta i mallkuar, sikur kjo të kishte zgjatur edhe një cast - më duket se do vdisja, do të më pëlçiste zemra.* (ZHÇ 9)

Вториот тип на идното време во албанскиот јазик се користи многу поретко. Се образува со презентските форми на помошниот глагол *kam(увам)* и со инфинитивот (формите од типот *-përtë larë*) (*kampërtëlarë, kam për të punuar*).

Во врска со вториот футур во албанскиот јазик, Њумарк (Newmark, 1982: 50) истакнува дека за некои албански говорители ваквата конструкција (*kampërtë larë*) има модална нијанса на обврска (дека дејството мора да се изврши), на пример, како што се англиските конструкции од типот: *Ihavewashingtodo* или *Ihavetodo*. Челику и др. (Çeliku&etc., 2004: 162), во *Практичната граматика на албанскиот јазик*, ова време го нарекуваат *eardhmjaesigurisë*, и за него велат дека означува дејство или состојба коешто со сигурност ќе се изврши во иднина.¹

И во македонскиот јазик се среќаваат сложени форми на идното време со помошниот глагол *има*, кои Блаже Конески ги споменува во *Граматиката на македонскиот литературен јазик* (Конески, 1967а: 487), посочувајќи го примерот: *Тие има да дојдат утре*. За овие конструкции пишува и Гајдова (Гајдова, 2002: 121), која вели дека „футурските конструкции со помошниот глагол *има* му биле својствени на старословенскиот јазик, но во современиот македонски јазик ваквите конструкции најмногу се употребуваат со негиран глагол“. Како и во албанскиот јазик, така и во македонскиот, со конструкциите *има да + сегашно време* се изразува „планирано или претпоставено идно дејство“ и во нив „се чувствува една нијанса на поголема сигурност, па понекогаш и на задолжителност во остварувањето на идното дејство“ (Гајдова, 2002: 120). Во врска со ова и Асенова (1989: 169) истакнува дека во сите балкански јазици футурските конструкции образувани со глаголот *имам (habere)* носат модална нијанса на неопходност и задолжителност.

¹E ardhmja e sigurisë „tregon një veprim ose gjendje që do të kryhet në të ardhmen me siguri“.

Во продолжение посочуваме примери на албански јазик во коишто е употребен вториот тип на идното време, но сите тие на македонски јазик се преведени со обичното идно време, односно со формата *ќе* + *презент*, освен последниот пример во којшто преведувачот употребил сложен глаголки прирок (со воведувачки глагол и *да*-конструкција), со идна временска интерпретација:

- *Mbaruat? Sa mirë. Atëherë unë kam për të parë edhe më.* (ИК218)
- *Завршивте ли? Баи убаво. Тогаш, јас ќе ги видам.* (ИК 211)
- *Kemi për të parë edhe më.* (ИК 218)
- *Уште ќе видите.* (ИК 211)
- *Kam për të shkruar një letër.* (ИК53)
- *Треба да напишам писмо.* (ИК 52)

Во рамките на материјалот што ни беше предмет на ексерпција најдовме еден пример, во којшто, во преводот на македонски јазик е употребено идно време со помошниот глагол *има*, но во негирана форма:

- *S'kemi për të parë ëndrra të këqia.* (ИК 56)
- *Нема да гледаме лоши снушта.* (ИК 55)

Со ваквата употреба на идното време во овие реченици се искажува дејство што ќе се врши / нема да се врши во иднина, така што ваквите реченици не се предмет на наша обработка, но ги наведуваме со цел да посочиме на присутноста на овој втор тип идно време (особено во албанскиот јазик) и во романите што ни беа предмет на анализа.

Од сето она што го наведовме во врска со идното време во двата разгледувани јазика, можеме да констатираме дека со оваа релативно нова глаголка форма, развиена по балкански модел, покрај дејства што ќе се случат во некој иден момент, се искажуваат и минати дејства, хабитуални дејства, итн. Важен е и податокот дека во современиот албански јазик постои уште еден (втор) тип на идното време, образуван од помошниот глагол *kam*(*имам*) во сегашно време и од инфинитивната форма на глаголот (*kampërtëlarë*), којшто се користи многу поретко и со него се означува дејство кое ќе се изврши со сигурност. И во македонскиот јазик се среќаваат сложени форми на идното време со помошниот глагол *има да* + *презент* (*има да одиш*), со исто значење (се чувствува нијанса на поголема сигурност), но и во македонскиот стандарден јазик се среќаваат поретко.

Користена литература

Азбучен редослед

Асенова, П. 1989: *Балканско езикознание, основни проблеми на балканскиот јазиков сьюз*, Издателство наука и изкуство, Софија;

Бојковска, С., Минова – Ѓуркова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж. 2008: *Опишта граматика на македонскиот јазик*, Просетно дело, Скопје;

Гајдова, У. 2002: *Темпоралната карактеристика на финитните глаголки конструкции во југоисточните македонски говори*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје;

Гајдова, У. 2002: *Модалност – граматикализација на македонскиот глаголки систем*, Славистички студии бр. 10, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (119-127);

Демирај, Ш. 1994: *Балканска лингвистика*, Логос-А, Скопје;

Илиевски, Хр. П. 1988: *Балканолошки лингвистички студии*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје;

Конески, Кр. 1946: *Македонска граматика*, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје;

Конески, Бл. 1967а: *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје;

- Конески, Бл.** 1967б: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје;
- Конески, К.** 1979: *Глаголските конструкции со ќе во македонскиот јазик* (докторска дисертација), Скопје;
- Лаброска, В.** 2011: *Употребата на партикулата да со фактивно и со нефактивно значење, балкански паралели*, XXXVII Научна конференција на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, УКИМ, Скопје (179-186);
- Марковиќ, М.** 2007: *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион (во балкански контекст)*, МАНУ, Скопје;
- Мемети, Ќ.** 2004: *Албански без мака*, Интердисконт, Скопје;
- Пановска-Димкова, И.** 2007: *Хабитуални морфосинтаксички структури*, Меѓународен зборник на научни трудови, „Филолошки студии“, 5, vol. 2, Перм – Скопје – Љубљана – Загреб, (240-247);
- Тополињска, З.** 2001: *Балкански карактер на македонскиот глаголски систем*, Зборник на трудови од собирот *Македонскиот глагол синхронија и дијахронија*, Скопје (17-24);
- Тополињска, З.** 2014: *Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во албанскиот јазик*, Морфосинтаксички студии III, Субјунктив - со посебен осврт на македонските да-конструкции, МАНУ, Скопје (218-229);
- Усикова, Р.** 2006: *Современиот литературен македонски јазик во споредба со други словенски јазици*, XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје (33-37);
- Усикова, Р.** 2008а: *Врска меѓу македонскиот јазик и други балкански јазици*, XXXIV научна конференција на XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје (7-14);

Абецеден редослед

- Akademia e shkencave e shqiperise institute i gjuhësisë**, 2002: *Gramatika e gjuhës shqipe I*, Tiranë;
- Beci, Bahri** 2004: *Gramatika e gjuhës shqipe për të gjithë*, EDFA, Tiranë;
- Çeliku, M., Karapinjalli, M., Stringa, R.** 2004: *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*, Botimet Toena, Tiranë;
- Demiraj, Sh.** 1967: *Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe*, U.S.H.T., Tiranë;
- Demiraj, Sh.** 1971: *Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe*, Prishtinë;
- Fridman, Viktor** 1981: *Admirativity and Confirmativity*, Zeitschrift für balkanologie, Band XVII/1 (12-28);
- Ibrahimi, Mustafa** 2005: *Të mësojmë shqip / Да учиме албански*, Interlingua, Shkup;
- Memushaj, Rami** 2005: *Shqipja standarde*, (Si ta flasim dhe ta shkruajmë), Toena, Tiranë;
- Nesimi, Remzi** 1992: *Gramatika e gjuhës shqipe për shkollat e mesme (fonetika, leksikologjia dhe morfologjia) I*, Prosvetno dello, Skopje;
- Newmark, Leonard** 1982: *Standard Albanian (A reference grammar for Students)*, Stanford university press, California;
- Xhamani, Leonard** 2013: *Format e pashtjelluara të latinishtes dhe të shqipes (Vështrim krahasues)*, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i gjuhëve të huaja, Departamenti i gjuhëve italiane, Tiranë, (докторска дисертација);

Xhaferaj, M. Mirela 2012: *Paralelizma në strukturën gramatikore të shqipes dhe të greqishtes (sistemi foljor)*, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i gjuhëvetëhuaja, Departamenti i gjuhëvesllavedheballkanike, Tiranë,(докторска дисертација);

Xhaferi, Haredin 2011: *Morfologji e gjuhësshqipë*, Botart, Tiranë;